

بانکداری بدون ربا

جایگزین نوین شرعی کارمزد در قرض الحسنه

مطابق فتوای مراجع عظام تقلید

حجت‌الاسلام والمسلمین عباس نیاکان (کازرونی) / بخش دوم

■ هفته‌نامه افق حوزه ■ شماره ۸۹۷
■ دوشنبه ■ ۶ مهر ۱۴۰۵ ■ شماره دوم

قرض الحسنه از والاترین اعمال در فرهنگ اسلامی است که همواره در بسترهای مختلف اجتماعی، از تعاملات فردی تا ساختارهای حکومتی، مورد توجه بوده است. این امر در واقع تجلی ارزش‌های اخلاقی و انسانی در روابط اجتماعی است که هدف آن گره‌گشایی از مشکلات مؤمنان و جلب رضایت پروردگار است. در متون وحیانی، جایگاه ویژه این عمل با تعبیری فراتر از یک معامله مالی بیان شده است. خداوند متعال در قرآن کریم، قرض‌دادن به بندگان را به مثابه قرض‌دادن به خود خداوند معرفی کرده و وعده پاداش بی‌کران داده است: ﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ

قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً...﴾ (بقره: ۲۴۵) و نیز در آیه ﴿وَأَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا﴾ (ممتل: ۲۰) بر این امر تأکید می‌ورزد. اگرچه معنای «قرض حسن» در قرآن، مفهومی گسترده شامل صدقه، انفاق و کمک به محتاجان است، اما روایات نشان می‌دهند که «قرض‌دادن» کامل‌ترین و برترین شکل این بخشش است؛ چنان‌که امام صادق علیه السلام می‌فرمایند: «اگر به کسی قرض بدهم، نزد من محبوب‌تر است تا اینکه به همان میزان به او بخشش کنم.» (الاعمال، ج ۴، ص ۱۲۷).

با گسترش سازمان‌یافتگی این فعالیت‌ها، «صندوق‌های

را حل کند و هم مورد تأیید کلیه مراجع عظام باشد، دشوار بوده است. در این میان، با تکیه بر تلاش‌های گسترده و به لطف الهی، راهکاری شرعی با عنوان «بیع سلف طلا» ارائه شده است که علاوه بر تأمین هزینه‌های عملیاتی، مورد تأیید مراجع تقلید قرار گرفته است. شایان ذکر است که در بخش نخست از این بحث (منتشر شده در شماره ۸۹۶ هفته‌نامه افق حوزه با عنوان بانکداری بدون ربا)، ۹ راهکار پیشنهادی مورد نقد و بررسی قرار گرفت؛ اما در بخش دوم و نهایی، ۶ راهکار باقی‌مانده به همراه جمع‌بندی نهایی و استفتاءات مراجع عظام در این زمینه، جهت بهره‌برداری بیشتر منتشر می‌گردد.

قرض الحسنه» وظیفه اجرایی این امر را بر عهده گرفته‌اند. با این حال، این صندوق‌ها همواره با چالش تأمین هزینه‌های جاری (از جمله حقوق پرسنلی، هزینه‌های اداری، استهلاک و خدمات زیربنایی مانند آب، برق و فناوری‌های اطلاعاتی) روبه‌رو هستند. تاکنون رایج‌ترین راهکار برای تأمین این هزینه‌ها، اخذ «کارمزد» از وام‌گیرندگان بوده است؛ اما این راهکار به دلیل تفاوت دیدگاه‌های فقهی در مشروعیت و نحوه محاسبه کارمزد، به یکی از چالش‌برانگیزترین مسائل تبدیل شده است. با وجود پیشنهادهای متعدد، دستیابی به راهکاری که هم مشکل هزینه‌ها

• راه حل دهم

(راه حل پیشنهادی استاد طغیانی (۱۳۹۵)

دین اسلام، مؤمنان را به مشارکت و تعاون در کارهای خیر و نیکو، دعوت کرده است و از میان کارهای نیکو به قرض الحسنه تأکید فراوانی داشته است؛ به گونه‌ای که قرض الحسنه (قرض غیرربوی و بدون اجر و مزد) به دیگران را معادل با قرض به خداوند دانسته است و پاداش فراوانی برای آن نهاده است. قرض الحسنه از ارکان الگوی

اسلامی- ایرانی پیشرفت است؛ از این رو، ضرورت دارد که سیاست‌گذاران اقتصادی ایران برای تحقق الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت، قرض الحسنه را تسهیل کنند و زمینه‌های آن را فراهم کنند تا این سنت حسنه در اقتصاد ایران رایج شود و نیازهای معیشتی افراد نیازمند، با مشارکت مردم خیرخواه برطرف شود و نابرابری اقتصادی در اقتصاد ایران کمتر شود. همچنین ضرورت دارد که اقتصاددانان ایرانی نیز برای رواج قرض الحسنه درباره مسائل آن، چون عوامل مؤثر بر افزایش سپرده‌های قرض الحسنه و اموری از این دست، به تامل و تفکر بپردازند تا الگوی قرض الحسنه به عنوان الگوی جانشین قرض‌های ربوی در اقتصاد جهان معرفی شود و اقتصاد ایران گامی به جلو برای تحقق اقتصاد اسلامی بردارد.

یکی از مسائل قرض الحسنه، جواز و عدم جواز اخذ کارمزد از تسهیلات قرض الحسنه است. هدف این مقاله بررسی فقهی اخذ کارمزد بر تسهیلات قرض الحسنه است. در این مقاله به استفاده از روش تحلیلی، ابتدا جایگاه قرض الحسنه در آیات و روایات را بررسی کردیم و سپس کارمزد تسهیلات قرض الحسنه را از منظر فقهی، مورد بررسی قرار دادیم و با تقسیم‌بندی فقیهان شیعه به دو گروه موافق و مخالف اخذ کارمزد از تسهیلات قرض-الحسنه، استدلال فقهی جدیدی برای جواز اخذ کارمزد بر تسهیلات قرض الحسنه آورده شده است و سپس برای احیای سنت حسنه قرض الحسنه در اقتصاد ایران مدلی پیشنهاد دادیم.

مدل پیشنهادی اخذ کارمزد از تسهیلات قرض الحسنه

با توجه به ادله دو دیدگاه فقهی در باب اخذ کارمزد از تسهیلات قرض الحسنه، به نظر می‌رسد که دیدگاه اول یعنی جواز اخذ کارمزد از تسهیلات قرض الحسنه منطقی‌تر است و مدل زیر را برای اخذ کارمزد از تسهیلات قرض الحسنه را پیشنهاد می‌کنیم:

از آنجا که هدف از ارائه تسهیلات قرض الحسنه حمایت از افراد نیازمند متقاضی وجوه می‌باشد و قرض‌گیرنده فرد نیازمندی است که برای تأمین معاش خود، تقاضای قرض کرده است، تحمیل کل کارمزد تسهیلات قرض الحسنه بر او چندان با اهداف از قرض الحسنه سازگاری ندارد. هدف از قرض الحسنه کاهش فشار فقر و تحمیل کل کارمزد تسهیلات قرض الحسنه بر قرض‌گیرنده نقض غرض است. می‌توان به همان شباهتی که «بخشی از درآمدهای دریافت زکات را صرف هزینه‌های اجرایی جمع‌آوری آن می‌شود»، بخشی از هزینه‌های حق الثبت ناشی از عملیات

در قرض‌های مصرفی است و به ادله هفتگانه ادعا می‌کنند، بهره قرض‌های تولیدی و سرمایه‌گذاری، ربا و حرام نیست؛ در نتیجه، آن بخش از فعالیت‌های بانک‌های متعارف که در ارتباط با بنگاه‌ها و فعالیت‌های اقتصادی است، اشکالی نخواهد داشت.

مقاله حاضر با بررسی پیشینه تاریخی این عقیده، به نقد و بررسی ادله مذکور می‌پردازد و نشان می‌دهد که هیچ‌یک از آن ادله تمام نیست و ربای قرضی چه در امور مصرفی و چه در امور تولیدی و سرمایه‌گذاری، از دیدگاه اسلام حرام و ممنوع است و یگانه راه استفاده از بانک، رفتن سراغ معاملات مجاز شرعی و طراحی بانکداری بدون رباست.

نتیجه نهایی اینکه راه حل مشکل بانک‌ها در ارائه تفسیر جدید از ربا و تجویز آن نیست؛ بلکه همان‌گونه که روایات راهنمایی کرده‌اند، کنارگذاشتن ربا و روی آوردن به تجارت‌های واقعی و سامان‌دادن بانک براساس معاملات مشروع است.

(اقتصاد اسلامی، سال پنجم، تابستان ۱۳۸۴، ربا در قرض‌های تولیدی و تجاری، سیدعباس موسویان)

نقد نظریه راه حل یازدهم: باید سراغ معاملات مجاز شرعی و طراحی بانکداری بدون ربا رفت.

نقد: جایگزین مناسبی برای صندوق ارائه نکرده است.

• راه حل دوازدهم

(راه حل پیشنهادی محمد بیدار، ۱۳۹۱)

بررسی کارمزد قرض الحسنه و شیوه‌های محاسبه آن در بانکداری اسلامی: پیشوایان دینی تأکیدهای زیادی درباره تأمین نیازهای معیشتی اقشار ضعیف جامعه از طریق قرض الحسنه دارند. بر همین اساس، قرض الحسنه یکی از شیوه‌های تجهیز و تخصیص منابع در الگوی بانکداری بدون ربا مطرح گردیده است. یکی از مسائل موجود در بخش تخصیص منابع قرض الحسنه، بحث کارمزد است. مقاله حاضر به بررسی مشروعیت کارمزد قرض الحسنه و شیوه‌های محاسبه آن می‌پردازد. فرضیه مقاله این است که تعیین کارمزد به عنوان درصدی از مبلغ اسمی وام با مفهوم واقعی کارمزد سازگاری ندارد. یافته‌های تحقیق حاکی از وجود نشانه‌هایی از صوری بودن محاسبه کارمزد قرض الحسنه در بانک‌های کشور است. در این مقاله، ضمن بیان اقوال فقهی امامیه درباره کارمزد و نقد و بررسی راهکارهای ارائه شده برای دریافت آن، سه راهکار پیشنهادی (تأمین هزینه‌های قرض الحسنه از بیت‌المال، اختصاص بخشی از منابع قرض الحسنه به سرمایه‌گذاری و محاسبه کارمزد واقعی) به منظور تأمین هزینه‌های تسهیلات قرض الحسنه بیان گردیده است. انتظار می‌رود که محققان بانکداری اسلامی با ابداع راهکارهای دیگری درباره تأمین مخارج امور قرض الحسنه، هرگونه شبهه ربوی را از دامن این عقد مالی اسلامی بزدایند.

کارمزد نیز بر اساس قاعده انصاف بانک، آن مقدار هزینه‌های واقعی را که برای این عقود صرف کرده، باید در نظر بگیرد و به اندازه عرف جامعه این مبلغ را تعیین کند و سپس مدلی برای چگونگی اخذ کارمزد از تسهیلات قرض الحسنه را پیشنهاد کردیم.

(فصلنامه علمی ترویجی اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره پانزدهم، تابستان ۱۳۹۵، صفحات ۲۱-۷ بررسی فقهی کارمزد تسهیلات قرض الحسنه، طغیانی- صادق‌پور- زرینی)

نقد نظریه راه حل دهم: بخشی از زیاده را دولت بدهد و بخشی از آن را قرض‌گیرنده.

نقد: این نظریه، با مرجعی که گرفتن اضافه را جایز نمی‌دانند، سازگاری ندارد؛ اما منصفانه می‌باشد.

• راه حل یازدهم

(راه حل پیشنهادی استاد سیدعباس موسویان رحمته الله علیه، ۱۳۸۴)

با گسترش نظام سرمایه‌داری به‌ویژه صنعت بانکداری در کشورهای اسلامی، اندیشه‌وران مسلمان از یک سو به فکر استفاده از بانک افتادند و از سوی دیگر، فعالیت‌های بانک را آمیخته با قرض با بهره می‌دیدند که از دیدگاه اسلام، ربا و ممنوع است. برای حل این مشکل، گروهی از عالمان به فکر طراحی الگوی جدیدی از بانک به نام بانکداری بدون ربا افتادند. گروهی دیگر نیز با ارائه تفسیری جدید از ربا، درصدد تجویز بانکداری متعارف برآمدند.

برخی از اندیشه‌وران گروه دوم، با استناد به ادله‌ای اعتقاد دارند: چیزی که به صورت ربا در اسلام و قرآن تحریم شده، گرفتن زیاده

